

Onder redactie van Willemijn Dicke en Vincent van Stipdonk

‘Wat is een manager meer dan iemand die zich inleeft?’

Interview met Guus Kuijer

DOOR: BAUKE STEENHUISEN

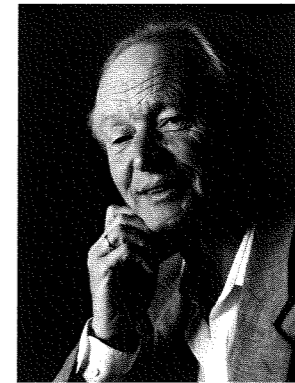

FOTO: JACO KLAMER

Guus Kuijer neemt Nederland de maat in zijn recente essays ‘Het doden van een mens’, ‘Hoe een klein rotgodje God vermoordde’ en ‘Hoe word ik gelukkig?’ Zijn vurige beschouwingen leiden de lezer van schilderskunst naar levensgeluk en van vijftiende, zestiende eeuwse theologie naar de Nederlandse samenleving van nu die zo krampachtig omgaat met intellectualiteit en individualiteit. De opgave voor Nederland is volgens Guus Kuijer te herontdekken waar onze beschaving vandaan is gekomen, wat tolerantie en inlevingsvermogen heeft gekost en waar het toe kan leiden.

.. 3 ..

De Westerse beschaving is een product van doetjes en draaikonten. Vanuit die optiek bestudeert Guus Kuijer momenteel met grote bewondering een Spaanse geestelijke in het Antwerpen van de 16^e eeuw. ‘Een Spaanse geestelijke werd in 1567 door Philips de Tweede naar Antwerpen geroepen om daar een meertalige Bijbel te redigeren. Hij komt in Antwerpen aan als een overtuigd voorstander van de politiek van Philips. De Spaanse geestelijke is adviseur van Alva, beschouwt het protestantisme als een soort duivelse beweging en initieert de oprichting van een standbeeld voor Alva in Antwerpen. Maar na verloop van tijd neemt deze Spanjaard kennis met de kring rond de uitgeverij van Plantijn waar een heleboel half ketterse of heel ketterse figuren rondlopen. Hij merkt dat die mensen er weliswaar ketterse ideeën op nahouden maar goede mensen zijn. Als hij dit vergelijkt met hoeveel wreedheid de troepen van Alva tekeergaan, vindt er een ommekeer in hem plaats. Vanaf 1573 begint hij zeer kritische brieven te schrijven over het gedrag van de Spanjaarden en de Spaanse troepen en over de politiek die er gevoerd wordt. Dus hij blijkt in te kunnen zien dat wat hij eerst als kettters zag niet zozeer van de duivel komt maar gewoon een andere mening is. Via die twijfel ontdekt hij eigenlijk dat hij geneigd is tot tolerantie. Dat ontstaat in hem. Dat vind ik interessant. Hij is dus eigenlijk een draaikont.’

‘Tegenwoordig heeft dat een zeer negatieve klank, maar volgens mij kan tolerantie alleen bestaan bij de gratie van draaikonterij. Een mens die niet van mening kan veranderen zal ook niet tolerant worden voor de mening van anderen. Het is heel normaal als er een vreemdeling in je wijk komt te wonen dat je dan wantrouwig gaat kijken, vooral als het een buitenlander is. Maar als je niet in staat bent om je te laten beïnvloeden door wat je werkelijk ziet en meemaakt, dan kan tolerantie ook niet ontstaan. Juist de draaikont geeft tolerantie gestalte.’

‘Erasmus was ook een enorme draaikont en een hypocriet in sommige opzichten. Erasmus – en dat bewonder ik ook heel erg – had geen zin om een martelaar te worden. Als het eventjes gevaarlijk was dan vluchtte hij of dan herformuleerde hij zijn gedachten dusdanig voorzichtig dat ze hem net niet van ketterij konden beschuldigen. Wel zo verstandig. Het zoeken van het martelaarschap vind ik griezelig. Er zijn er die zo soepel zijn en denken: ‘Ach, kan mij het schelen, ik herroep gewoon.’ Zoals Galilei deed. Dat vind ik zeer dapper. Je moet bepaalde ideeën en opvattingen niet verabsoluteren totdat je de brandstapel al niet meer kunt ontwijken. Tenzij je andere mensen hun leven ermee kunt redden natuurlijk. Maar als het alleen maar om een opvatting gaat: dan niet!’

Tegenwoordig gaat juist de draaikont op de brandstapel.

‘Ja we zijn best wel een beetje brandstapelig in Nederland. Het is heel merkwaardig dat je een draaikont absoluut niet mag zijn. Als je niet van mening verandert, kun je je ook niet ontwikkelen. Er is een anti-intellectuele houding gekomen. Maar als je je opvattingen onderzoekt en je vindt iets anders dat is het toch logisch dat je van mening verandert? Daardoor ontwikkelt zich onze cultuur, omdat we van ideeën veranderen. Anders kun je alleen maar de ideeën der vaders conserveren en mumificeren. Dan komt de cultuur tot stilstand.’

Veel mensen zien een anti-intellectuele, no-nonsense houding juist als positief.

‘Neem dan die vreselijke hysterie die ontstond bij de grieprik. Verschrikkelijk dat er zo’n wantrouwen is ontstaan. Op internet verschijnen krankzinnige berichten van een samenzwering tegen de mensheid om kwaad te doen met die prik. De helft van het verplegend personeel wilde zich niet laten inenten. Vijftig procent weigerde! Terwijl die prik ten bate van die zwakke patiënten in ziekenhuizen was, niet eens voor het verplegend personeel zelf. Waar is die afkeer van deskundigheid nou vandaan gekomen? Ik heb daar wel ideeën over. Daar heb ik het in dat Geluksboek over gehad.’

U bent in ‘Hoe word ik gelukkig?’ niet eens zo pessimistisch over onze tijd. Integendeel: zoveel kinderen gaan naar school gaan, zoveel misdadigers staan voor het gerecht, zoveel vrouwen hebben de kans om zich te ontplooien.

‘Zeker.’

Maar over Nederland laat u zich overwegend kritisch uit. U lijkt ons maar een over het paard getild en steeds zenuwachtiger volkje te vinden.

‘Daarom ga ik ook terug naar de 16e eeuw. Dan zie je hoeveel moeite het heeft gekost om een samenleving te creëren als de onze met zoveel geloven op één kussen. Met hoeveel bloed en tranen dat gepaard is gegaan. Het lijkt wel alsof we dat als een soort vod aan het weggooien zijn.’

‘Hetzelfde geldt voor het zogenaamde polderen. Johan van Oldenbarneveldt was één van de eerste echte polderaars. Iemand die voortdurend, zonder dat hij een door God gegeven Koning boven zich had, moest schipperen en allerlei partijen voortdurend met elkaar verzoenen. Voortdurend op reis. En maar kletsen en maar kletsen. Typisch polderen, weet je wel? Dat was toen uniek in de wereld. Vele mensen over de hele wereld zijn doordat Nederlandse model geïnspireerd geraakt. Om die erfenis nu met een zekere minachting te behandelen vind ik zonde. Ik zou het willen koesteren dat gepolder, dat gekwaak van ons, dat elkaar vliegen afvangen. Dat hoort nou juist! Dat is democratie. Dat betekent dus ook dat echt niemand zijn zin krijgt. Dan kun je over de politiek zeggen: ‘Ze luisteren niet!’ Maar dat gemonkel is altijd zo geweest. Ze luisteren wel maar zijn het niet met alles eens. Wij mopperen en kankeren op politici en zij horen dan te polderen en te verzoenen. Zo is Nederland. Wij waren het niet gewend om elkaar in het Parlement voor rotte vis uit te schelden. Je ging daar ook niet met elkaar op de vuist. Dat deden wij niet: we waren het niet met elkaar eens. We hadden een respect voor onze tegenstanders ontwikkeld en ik hoop dat dat zo blijft.’

‘Wilders heeft ook wel gelijk. Die immigratiegolf is gewoon te groot geweest. En dat we dat nou net niet hebben kunnen behappen. Nu zijn we in een soort paniek beland, waardoor zo’n partij als de PVV succes heeft. De mensen die altijd het verdraagzaamst zijn geweest, die de last om tolerant te zijn het meest hebben moeten dragen, zijn de mensen in de mindere posities, in ‘de achterstandswijken’ noemen we dat tegenwoordig. Die mensen hebben zich altijd voorbeeldig gedragen. Die willen nu niet niet-tolerant zijn. Ze willen hulp hebben bij de last die ze te dragen hebben om met zoveel buitenlanders, zo’n enorme toestroom aan vreemdelingen samen te leven. Al die mensen zouden ze maar al te graag goed willen opvangen. Maar zoiets wordt bijna onmogelijk als je een minderheid bent in je wijk.’

'Tolerantie wordt vaak afgeschilderd als slapheid, als niet trots zijn op Nederland, als niet flink zijn of als niet zeggen wat je denkt. Maar in de dagelijkse omgang is het heel gebruikelijk dat je niet zegt wat je denkt. Dat zou schokkend zijn. Als je bij iemand binnenkomt en je zegt: 'Jee, wat een wansmakelijk bankstel!' Dat is misschien wel eerlijk, maar meneer Balkenende zou zeggen: 'Zo ga je niet met elkaar om.' Dat doe je om elkaar te sparen. Je zegt niet eerlijk wat je denkt. Dat hoort niet.'

Tolerantie herontdekken en de last ervan ondersteunen raadt u Nederland dus aan.

Hoe werkt dat?

'Ik zoek het in studeren. Als ik me niet in mijn buurman verdiep, is het moeilijk om tolerant te zijn. Als een probleem je naar de keel stijgt, zou ik er maar eens studie van maken. Als er elke dag een groep honden komt binnenrennen om allerlei vernielingen aan te richten, dan is het toch handig om eens na te gaan wat die honden hier eigenlijk zoeken en waarom ze hier komen. Misschien kan ik zorgen dat ze niet meer komen. Als je een probleem hebt, maak er studie van en denk het niet weg. Wegdenken is wat geloof ik al die cursussen vaak doen met ontspannen en loslaten. Ik vind het best hoor. Ik zelf denk dat het veel nuttiger is om je ergens in te verdiepen.'

•• 6 ••

Je hebt ook mensen die juist door jaren studie intolerant worden voor andere meningen.

'Dat is natuurlijk een moeilijkheid waar we allemaal mee te maken hebben. Daarom moet je wat je vindt blijven toetsen aan wat anderen vinden. Vraag je af: 'Doet mijn opvatting schade aan mensen?' Er is geen discussie mogelijk als je niet op z'n minst bereidt bent om je te laten beïnvloeden. Het heen-en-weer schreeuwen van opvattingen is geen debat. Dat toetsen doe je aan de ander. Je hebt een aardig idee maar anderen komen met tegenargumenten. Dan zul je daar dus iets mee moeten. Anders word je een dogmaticus die met allerlei banvloeken gaat slingeren. Het is een voortdurend aftasten. Als blijkt dat je er een ander mee kwetst, of vrienden door verliest, dan kan je volhouden dat het niet anders kan of je bedenkt dat je van mening of gedrag kan veranderen.'

Waarom geeft bij uitstek de theologie voor u zoveel aanleiding om op onze huidige samenleving te reflecteren?

'De heftige reactie op de islam komt omdat we zelf dat christelijke geloof nog zo serieus nemen. Nederland is nog altijd doordeesemd met opvattingen en verhalen uit de Bijbel, terwijl niemand echt helemaal meer serieus is. Ook de meeste moslims trouwens niet. Als je de Koran leest, ga je toch denken: 'Oh, dat geloven ze dus.' Maar dat is helemaal niet waar. Het is moeilijk om te denken: 'Hij is wel moslim en hij knielt wel in de moskee, maar hij gelooft 80% of 90% van de Koran

natuurlijk niet meer.' Dat weet hij zelf waarschijnlijk ook niet eens. Dat maakt onze samenleving zo heftig. Het idee wat wij van gelovigen hebben is te heftig. Als ik niet inzie dat gelovigen 80% of 90% van hun Bijbel of Koran niet meer geloven, dan worden ze vreemdelingen voor mij. Dan kan ik eigenlijk niet meer met hen praten. Dat doe ik zelf door te stellen dat ze dat allemaal geloven.'

'Blasfemie is trouwens ook een nuttig begrip. Als je God opvat als een soort supergeweten, een Über-ich – en daar heb ik geen bezwaar tegen – dan bestaat er voor mij als ongelovige ook blasfemie. God is een woord voor een geweten dat boven het mijne uitgaat waar ik mijn gedrag aan moet toetsen. Dat kan helpen. Er is iets buiten mij en daar toets ik mijn gedrag aan. Als er dan van die God gezegd wordt, dat hij wie dan ook aan een kruis gemarteld heeft, dan ervaar ik dat als godslasterlijk, want mijn God, mijn Über-ich vindt het verwerpelijk dat wie dan ook zijn zoon laat doodmartelen aan een kruis. Het is godslasterlijk – die term kunnen we dus best goed gebruiken – als iemand zegt dat hij vanwege zijn geloof iemand anders moet vermoorden. Iedereen is persoonlijk verantwoordelijk voor de God die hij bedenkt. De combinatie van teksten waarmee je je Godsbeeld vormt is jouw combinatie. Als jouw keuze is dat God een barmhartige God is, dan is het jouw keuze. Als je een combinatie van teksten kiest waarmee je kunt verklaren dat God een wrede of wraakzuchtige God is, dan is dat jouw persoonlijke verantwoordelijkheid. In mijn boek over dat rotgodje was het natuurlijk een grapje om te zeggen: 'Donner, sluit ze maar op, al die gelovigen die God geen humor en geen kunstenaarsziel toedichten maar verlagen tot een miezerig hitlertje.' Dat vind ik nou ook weer niet. Maar toch is blasfemie een handige term.'

•• 7 ••

Blasfemie. Dat doet aan intolerantie denken. Toch raadt u het ons aan?

'Ik vind het griezelig als er zo'n diepe kloof ontstaat tussen mensen die geloven en niet geloven. Ik vind het erg als ik niet meer in staat ben om gewoon met gelovige mensen te praten. Daarom zoek je een gemeenschappelijke taal. In welke taal zullen we elkaar nog kunnen vinden? Vijandig atheïsme ben ik ook geen voorstander van en andersom ook niet: vijandigheid tegenover atheïsme. Ik heb er veel meer behoefte aan om net als meneer Cohen de boel bij elkaar te houden.'

Ziet u de politiek als oefenterrein om een gemeenschappelijke taal te ontwikkelen?

'Ja, maar politici zijn daar slecht in. Al is het vroeger wel ietsje beter geweest. De leuzen winnen het nu van het gesprek. Weinig taal dient om tot gemeenschappelijkheid te komen. Politieke verkiezingsdebatten op televisie lijken niet eens meer op debatten. Dat had je ook in de jaren zestig. Er was toen een vijandschap tussen kapitalisten en socialisten die ook helemaal niet prettig aanvoelde. Het was een

tijdje weg, maar nu is het weer helemaal terug dat je de ander ziet als je vijand en niet iemand waarmee je van mening verschilt.'

'Nadat ik dat boek over een rotgodje geschreven heb, ben ik het land ingegaan en heb ik ontdekt dat die kloof tussen gelovigen en ongelovigen best diep is hoor. Het is heel moeilijk om orthodoxe christenen te bereiken zonder ze te beledigen. Die mensen zijn ernstig gekwetst als ik in mijn eigen woorden samenvat wat ik denk. Toen ik met lezingen door het land trok was er een man die ineens zei: 'U wilt God de maat nemen!' Dat is voor mij niet zo. Ik wil de mensen de maat nemen. Die mensen zijn er zo van overtuigd dat ze God niet bedenken dat het moeilijk praten is. Maar het is echt waar: u maakt ook een selectie uit de teksten. U gelooft niet alles meer. U gelooft niet dat u uw oudste zoon moet executeren zoals het oude testament opdraagt. Zo zijn er talloze dingen in de Bijbel of de Koran die mensen niet geloven. Maar als je mensen beschuldigt dat ze selecteren, worden ze heel boos.'

.. 8 ..

Inlevingsvermogen gaat dus ook vaak mis. Hoe moeten politici daar mee omgaan?

'Al die niet-PVV politici doen hun uiterste best niet beledigend te zijn ten opzichte van PVV stemmers, maar meneer PVV doet helemaal niet zijn best om niet te kwetsen. Hij beledigt niet alleen moslims maar alle linkse mensen. Alles wat links is liegt of is gek, slap en niet recht door zee, zoals mevrouw huppeldepup... Verdonk!'

'Met moslims werkt het net als bij reclame voor producten. Om een nieuw product op de markt te brengen kan reclame een behoefte creëren die er eerst helemaal niet was. Voor Pim Fortuyn wisten veel mensen niet dat ze zo'n hekel aan moslims hadden, hoor. Dat is gekomen, gekweekt. Mensen kregen voor hun onvredegevoelens plotseling een woord: Drecht, of een ander merk. Moslim is een merk. En alle rancune die mensen voelen tegenover hun vrouw of tegenover hun baas heet nu allemaal moslim. Ik heb vòòr Pim Fortuyn weken in Utrecht in Lombok rondgelopen. Daar waren natuurlijk ook burenruzies, maar die heetten toen gewoon burenruzies. Er was helemaal geen stemming van: dat komt omdat ze moslim zijn. Nu heerst wel die stemming van: oh, we hebben burenruzies, omdat ze moslim zijn! Hetzelfde hebben ze uitgehaald met de Joden. Volgens mij is dat toch vergelijkbaar hoor.'

U pleit er ook voor om inlevingsvermogen centraal te stellen bij de inburgeringscursus in plaats van allerlei algemene kennis over hoeveel kleuren onze vlag telt enzovoorts. Is dat ook te toetsen, inlevingsvermogen?

'Dacht het niet! Maar als je bijvoorbeeld literatuur geeft en je behandelt een gedicht, dan doe je niets anders dan die leerlingen leren zich in te leven in de

gedachten die in het gedicht voorkomen. Hetzelfde geldt voor een verhaal over een klein konijntje dat allerlei dingen meemaakt. Dat kun je bij buitenlanders natuurlijk ook doen. Je vertelt verhaaltjes over hoe het in Nederland gaat. Ik weet van heel veel buitenlanders dat ze met Jip en Janneke begonnen. Dat is leren inleven. Niet al die feitjes opsommen, maar echte verhaaltjes.'

U hebt een voorliefde voor diepe studie en formuleert graag scherpe morele lessen. Ziet u vanwege die combinatie dus graag ook wetenschappers een maatschappelijk debat ontsteken of sussen?

'Ja, maar op een andere manier. Van wetenschappers mag je verwachten dat ze zich niet vergissen. Ja, ze mogen dat natuurlijk wel. Maar als schrijver mag ik opperen wat in de verste verte nog niet bewezen is maar toch sympathiek of inspirerend of weet ik veel is. Je kunt je als schrijver ook allerlei speculaties veroorloven. Maar dan bedoel ik niet om in vaagheden te verdwijnen, wat ik dan spiritualisme noem. Dat vind ik dan weer volksverlakkerij, die hele happiness-wereld, weet je wel. Dat er maar op los uitkramen. Mensen die op de televisie met doden praten. Dat versuft volgens mij. Al dat bijgeloof. Dáár heeft de wetenschapper dan weer een rol in door te zeggen: 'Jongens, doden praten niet. Om de eenvoudige reden dat ze dood zijn.' Blijf de mensen geduldig uitleggen dat de geest vastzit aan de materie. Je kunt wetenschap ook met de losbollerigheid van een schrijver combineren in je vrije tijd. Maarten van Rossem, bijvoorbeeld, die lult ook maar wat raak, maar hij is tegelijkertijd een door en door wetenschappelijk mens. Dus het kan samengaan.'

.. 9 ..

Uw ideaal, en dat benoemt u ook zo, is een 'beweeglijke' samenleving te creëren die voortvloeit uit een bonte mengeling van meer en minder gefundeerde meningen. Hoe bestendig is zo'n beweeglijke samenleving?

'Ja, je weet het nooit waar je met al dat gepolder en die compromissen op uit komt. Dat is allemaal erg onzeker. Het is een veranderlijke samenleving, maar het moet niet op wispelturigheid gaan lijken. Beweeglijkheid kent onze samenleving nou eenmaal. Honderd jaar geleden dachten we over bijna alles anders dan nu. Tegelijkertijd leven alle meningen die toen bestonden ook nog voort in bepaalde groepjes mensen. We zijn een cultuur die zich enorm snel voortbeweegt en veranderlijk is, terwijl ook al die deels verlaten meningen ondertussen blijven voortbestaan. Zo ontstaat dat gekwaak. Dat is onze cultuur waarin we het opzichtig met elkaar oneens zijn.'

'Je hebt ook culturen waarbij het bijna onbehoorlijk is om van mening te verschillen. Soms bestaat de neiging het beschamend te vinden om het oneens te zijn met je vader. Maar dat vinden wij heel gewoon in het Westen. In Indonesië is zo iets volstrekt ondenkbaar. Dat doe je niet. En met je grootvader verschil je al helemaal niet

van mening. Wij vinden het ook reuze spannend en opwindend en leuk dat we in ons eigen leven van mening zijn veranderd, misschien wel tien keer! Dat lijken ze in andere culturen helemaal niet bevorderlijk te vinden. Die andere culturen maken op mij een statische en saaier indruk, maar niet in het dagelijks leven hoor. Kinderen spelen net zoveel op straat als hier en zijn net zo vrolijk. Toch vind ik de cultuur saaier, bedekter en onderdrukker.'

'Zo ben ik onlangs weer drie weken in een ontwikkelingsland geweest: Costa Rica, één van de beste ontwikkelingslanden ter wereld. En toch, we kwamen na zes jaar weer eens terug en zagen dat het nog precies hetzelfde is. Berusting is voor mij het kenmerkende woord voor een ontwikkelingsland. Het is nou eenmaal zoals het is. Er is nou eenmaal corruptie. Morgen is er weer een dag. Deze mensen zijn fijn in de omgang en kunnen goed met tegenslag omgaan. Wij zijn daar moeizamer in. Bij ons heerst de rusteloosheid. Wat? Is er corruptie? Dat gaan we onmiddellijk aanpakken. Wie corrupt is wordt gestraft. Met een beweeglijke samenleving als de onze bedoel ik ook rusteloosheid. Dat altijd maar beter en anders willen. Dat heeft wel iets, vind ik.'

In uw essays geneert u zich niet om de individualisering van onze samenleving te bezingen, integendeel. Valt er voor Nederland niet juist veel te leren van culturen die collectivistisch zijn?

'Ik vermoed dat individualisering onvermijdelijk is, maar goed, daar kan en mag ik me in vergissen. Ghanezen ken ik redelijk. Als ze zich met ons vergelijken, zijn ze trotst dat zij hun ouderen niet opbergen in verzorgingshuizen. Zij houden hun opa's en oma's wel bij zich. Ok, dat is waar. Maar als je dan ziet wie de lasten draagt van die verzorging, dan zijn het niet de mannen hoor. De lasten van die sociale structuren komen volledig maar dan ook alleen maar neer op de vrouwen. We kunnen tegen onszelf zeggen: 'Die bejaardenhuizen, dat is een slecht idee zeg.' Maar laten we dan ook afspreken dat mannen en vrouwen de zorgtaken gelijkelijk op hun schouders nemen. Die niet individualistische maatschappijen willen niemand uitsluiten, de ouderen niet, de gehandicapten niet. Daar hebben wij allerlei aparte oplossingen voor. In Ghana en in Costa Rica leunt en steunt alles wat met verzorging te maken heeft volledig op een slavernijachtige manier op de vrouwen. Dus is alsnog de helft van de bevolking uitgesloten, of vrijwel geheel uitgesloten van een intellectuele ontwikkeling die zij ook zouden willen meemaken. Het nadeel van individualisering is inderdaad dat voor elk probleem een aparte oplossing is en dat we beroepsverzorging hebben. Daar staat tegenover dat we niet één helft van de bevolking belasten met alle zorgproblemen. Vind je niet?'

In uw kinderboeken komen opvallend veel sterke vrouwen voor, oud en jong. Mevrouw van Amersfoort, stiefmoeders die met dweilen smijten en natuurlijk Polleke en Madelief.

'Onbewust gedaan. Wat ik zo ongelooflijk fijn vind bij ons is dat we in staat zijn geraakt om bevriend te raken met vrouwen. Dat je ontdekt dat in de liefde ook de vriendschap het belangrijkste is. Wat ik waarschijnlijk... wat ik zeker heb geprobeerd in die kinderboeken te laten zien met Madelief en met Polleke: Jongens, wat jammer! Speciaal voor de jongens, hè. Jongens, wat jammer zou het zijn als je door wat voor opvattingen dan ook niet in staat bent om met een vrouw of meisje bevriend te zijn. Wat ontnem je jezelf! Dat is toch echt verschrikkelijk.'

'In heel Europa zie je nu veel meer kinderen, meisjes en jongens, met elkaar bevriend zijn dan in mijn jeugd. Dat vermogen om met elkaar bevriend te zijn groeit dus. Zonder gelijk aan versieren en seks te denken. Dat is een enorme winst. Ik zou willen dat het in de hele wereld zo werd. Dus die meisjesportretten in mijn kinderboeken moeten voor jongens aantrekkelijk zijn, in de zin van: een ander mens. Misschien zat dat er wel achter, maar dat wist ik toen niet hoor.'

'Evengoed lijkt mij het in gesprek raken als manager met bijvoorbeeld treinpersoneel niets anders dan een poging tot empathie. Zorg dat je je inleeft als manager in wat de conducteur en machinist meemaken. Dat is het enige wat we volgens mij kunnen doen: alles bevorderen wat inlevingsvermogen bevordert. In het onderwijs hoor je ook zoveel narigheid over de wanverhouding tussen managers en leraren. Goede inleving is wederzijds. Maar het is toch voor de managers in de eerste plaats de taak om zich in te leven in wat de mensen 'in het veld,' zoals dat heet, doen. Wat is een manager eigenlijk anders dan iemand die zich inleeft? Daar hangen organisaties vanaf: wat kunnen mensen wel, wat kunnen mensen niet en waarom wel en niet. Dat is allemaal een kwestie van inlevingsvermogen.'

God zelf, zoals hij zijn levensgezellin in één van zijn essays noemt, gaat tosti's voor ons maken. Napratend vraag ik me hardop af of we voldoende zijn ingegaan op de opgaven voor de Nederlandse staat, de aanleiding van ons gesprek. 'Veel meer kan ik niet over 'de staat' zeggen,' zegt Guus Kuijer. 'Die is me te groot.'